

פילוסופיה של פוסט־אמת

ד"ר יעל ברהמס

בשנת 2016 בחר מילון אוקספורד את המושג 'פוסט־אמת' למילת השנה והגדירו כך: "מושג המצביע על נסיבות שבהן העובדות האובייקטיביות משפיעות פחות על עיצוב דעת הקהל מאשר פניות לרגש ולאמונה אישית". הגדרה זו היא נקודת המוצא של המאמר, שבסופו יציע למושג הגדרה חדשה. ההגדרה החדשה נגזרת מהתבוננות פילוסופית על המושג החדש 'פוסט־אמת', הנסמכת על התיאוריות המרכזיות של המושג הישן והמוכר 'אמת' ועל ניתוח מאפייניה של תופעת הפוסט־אמת לאורן. התבוננות פילוסופית זו תסייע במתן מענה לשתי השאלות שבהן עוסקים כל החוקרים בתחום: מהי התופעה עליה מצביע המושג 'פוסט־אמת'? ומדוע היא מתרחשת או זוכה לבולטות דווקא בעת הזאת?

"קשה לומר את האמת, כי אף שקיימת רק אחת, היא משנה פניה תדיר"
פרנץ קפקא

מבוא

הראשון שהשתמש במושג 'פוסט־אמת' (Post-Truth) היה המחזאי הסרבי־אמריקאי סטיב טסיץ'. במאמרו מ־1992 "A Government of Lies"¹ האשים טסיץ' את הציבור האמריקאי בקבלה בהכנעה של שקרי ממשל בוש (האב) ובבחירה לחיות בעולם של פוסט־אמת, דהיינו בעולם שבו האמת כבר אינה חשובה או רלוונטית. הפעם השנייה שבה נעשה שימוש במושג במובנו זה הייתה ב־2004 בספרו של ראלף קיז *The Post-Truth Era*.²

רק ב־2016, על רקע הבחירות לנשיאות בארצות הברית ומשאל העם בבריטניה בעניין היציאה מהאיחוד האירופי (ה'ברקזיט'), הפך המושג החדש והשולי למדי עד אז לרווח, והשימוש בו בהקשרו הפוליטי זינק באלפי אחוזים. בשל כך בחר בו מילון אוקספורד ב־2016 למילת השנה והגדירו כך: "מושג המצביע על נסיבות שבהן העובדות האובייקטיביות משפיעות פחות על עיצוב דעת הקהל מאשר פניות לרגש ולאמונה אישית".³ הגדרה זו תהיה נקודת המוצא של מאמר זה, שבסופו יציע הגדרה חדשה, שתבטא טוב יותר את מסקנותיו.

אחת השאלות שהמושג 'פוסט־אמת' מעורר היא האם מדובר בתופעה חדשה, או שמא מדובר בתופעה קיימת שזכתה לבולטות בשל נסיבות כלשהן, ולכן גם לשם חדש. אם מדובר בתופעה חדשה, אזי נרצה להבין מה חדש בה ביחס למה שקדם לה ומדוע היא מתרחשת בעת הזאת; אם אין מדובר בתופעה חדשה, נרצה להבין מדוע היא זכתה לבולטות ולשם חדש דווקא בעת האחרונה? לפנינו, אם כן, שתי שאלות עיקריות: מהי התופעה עליה מצביע המושג 'פוסט־אמת', ובין אם היא חדשה או לא – מדוע היא מתרחשת או זוכה לבולטות דווקא בעת הזאת?

עיקר עיסוקה של הפילוסופיה הוא בחקר מושגים שמטרתו להבהיר את מושאיהם ולהבינם. במקרה שלפנינו, ניתוח המושג 'פוסט־אמת' עשוי לסייע בהבנת תופעת הפוסט־אמת שעליה מצביע

המושג. לפיכך, עיקר עניינה של הסקירה הפילוסופית שתפורט להלן יהיה מתן מענה לשאלה הראשונה – מהי התופעה המכונה 'פוסט־אמת'? הסיבות להתרחשותה של התופעה בעת הזאת הן רבות ושכיחות למגוון רחב מאוד של תחומים, בכללם טכנולוגיה, תקשורת, מדע המדינה, סוציולוגיה, פסיכולוגיה וקבלת החלטות, ולכן תרומתה של הפילוסופיה בכלל ושל מאמר זה בפרט לשאלת מקורות התופעה והסיבות להתרחשותה בעת הזאת יכולה להיות חלקית בלבד. מאמר זה הוא חלק ממחקר שמטרתו היא לפתח כלים ושיטות לבירור המציאות ולקבלת החלטות בתחומי הביטחון הלאומי והדמוקרטיה בעידן המושפע מאוד מתופעות הפוסט־אמת והפייק ניוז. בשלב הראשון עוסק המחקר בהבנת התופעות – ייחודן, מקורן ומאפייניהן – כשלב הכרחי בדרך לדיון בהשלכותיהן על הביטחון הלאומי ועל התהליך הדמוקרטי, ולפיתוח אסטרטגיות פעולה להתמודדות עימן. מטרתו של מאמר זה היא לתרום להבנת התופעות באמצעות התבוננות פילוסופית על המושג 'פוסט־אמת' ועל התופעה עליה הוא מצביע.

פילוסופים וחוקרים אחרים על תופעת הפוסט־אמת

רבים מצטטים את ג'ורג' אורוול, שאמר כבר במחצית הראשונה של המאה ה־20 כי פוליטיקאים מכל הקשת הפוליטית משקרים ומשווים לשקרים שלהם נופך של אמת: "Political language – and with variations this is true of all political parties, from conservatives to anarchists – is designed to make lies sound truthful and murder respectable, and to give an appearance of solidity to pure wind".⁴

הפילוסופית חנה ארנדט טענה במאמרה "Truth and Politics" מ־1967⁵ כי אמירת אמת וכנות לא נמנו אף פעם עם סגולותיו של הפוליטיקאי, וכי השקר נחשב תמיד כלי הכרחי ומוצדק בידיהם של פוליטיקאים ומדינאים. אלא שבעולם של ימינו, אמת עובדתית שעומדת בסתירה לאינטרסים של קבוצה פוליטית מסוימת תתקבל בעוונות גדולה יותר מאשר אי פעם בעבר. לפי ארנדט, היריבה הגדולה ביותר של האמת העובדתית היא הדעה, ולא השקר, ובפרט הנטייה הרווחת בימינו לטשטש בין עובדה לבין דעה. כשהשקרן רוצה להסוות שקר מכוון ומפורש, הוא אומר שהשקר אינו אלא דעה, וכי כמו לכל אדם במדינה דמוקרטית וליברלית, יש לו חופש ביטוי וזכות להביע את דעתו. ארנדט הוסיפה כי נכון שהידע העובדתי שלנו אף פעם אינו נקי לגמרי מפרשנות או מפרספקטיבה אישית, אבל מצב זה אינו יכול לשמש טיעון נגד קיומן של מציאות ושל עובדות, או להצדיק טשטוש בין עובדה לבין דעה או פרשנות. התוצאה של הטשטוש היא ציבור מבולבל, שאינו יכול להבחין עוד בין עובדה לבין בדיה או דעה. את הבלבול הזה, אמרה ארנדט, מעצימה תקשורת ההמונים. אלא שבעוד שבעבר הופנה השקר בדרך כלל כלפי יחידים, ובעיקר החוצה כלפי האויבים, הוא מופנה היום באמצעות תקשורת ההמונים לכולם, ובעיקר פנימה, וגורם לכך ש'מספרי האמת' העובדתית מבפנים נתפסים לעיתים בעיני הציבור מסוכנים ועוינים יותר מאשר האויבים מבחוץ.

דברים אלה כתבה חנה ארנדט לפני יותר מחמישים שנה, ואפשר אולי להסיק מכך שהמושג 'פוסט־אמת' אינו מצביע על תופעה חדשה של השנים האחרונות. מנגד אפשר לטעון, כפי שטען העיתונאי הבריטי מת'יו ד'אנקונה⁶, שחנה ארנדט וג'ורג' אורוול בלטו בין אלה שכבר באמצע המאה ה־20 זיהו את ניצניה של תופעת הפוסט־אמת וניבאו על פיהם את מה שמתרחש היום במלוא העוצמה.

להלן תשובותיהם של חוקרים מתחומים שונים לשאלה מהי תופעת הפוסט־אמת ומה חדש בה? ההיסטוריון פרופסור יובל נח הררי⁷ טען כי "הדבר הראשון שכדאי לדעת על פייק־ניוז, זה שהם אולד־ניוז" וכי "כדאי לזכור שמצבה של האנושות בראשית המאה ה־21 אינו גרוע יותר מאשר בתקופות קודמות".⁸ למעשה, הוא אמר, תופעת הפוסט־אמת מאפיינת את ההומו סאפיינס, שכוחו הוא ביכולתו לייצר סיפורים ובדיות ולהאמין בהם – כמו מיתוסים, דתות ואידאולוגיות, המאפשרים ויוצרים שיתוף פעולה וחיברות בין זרים גמורים. לדבריו, ההומו סאפיינס העדיף תמיד כוח על פני האמת והשקיע יותר זמן במאמץ לשלוט בעולם מאשר בניסיון להבין אותו. מה שבכל זאת מייחד את התקופה הנוכחית, אמר הררי, הוא הטכנולוגיה, שמאפשרת "לתפור תעמולה שונה לכל אדם ולהתאים את השקר לדעות הקדומות של כל אחד ואחד".⁹ הטרולים וההאקרים מזהים, באמצעות אלגוריתמים של ביגדאטה, את החולשות וההטיות הייחודיות של כל איש ואיש ומפיצים עבורם סיפורים העולים בקנה אחד איתן. הסיפורים הללו מחזקים את הדעות והאמונות של המחזיקים בהן, מחריפים את הפילוג בחברה ומחסלים את השיטה הדמוקרטית מבפנים.¹⁰

כמו יובל נח הררי, גם הפילוסוף לי מקינטייר¹¹ טען כי החידוש בתופעת הפוסט־אמת אינו הכחשת קיומן של אמת ושל עובדות, אלא הכפפת העובדות לעמדה אישית מוקדמת ולנקודת מבט סובייקטיבית. לפי מקינטייר, בעידן הפוסט־אמת עובדות מסוימות חשובות יותר מאחרות, והקריטריון שלפיו מעדיף אדם עובדה אחת על פני אחרת הוא עד כמה מאששת העובדה את דעתו ואת נקודת מבטו האישית.

הפילוסוף האמריקאי דניאל דֶנֶט¹² אמר, בראיון שערכה איתו העיתונאית הבריטית קרול קֶדְוֵאלֶאדֶר, כי האנושות נמצאת בפתח עידן של חשיכה אפיסטמולוגית ושל אי־ודאות, שלא נחוה מאז ימי הביניים. לדבריו, הסכנה הגדולה בעידן זה היא אובדן הכבוד לאמת ולעובדות ואובדן הרצון להבין את העולם על בסיסן של עובדות.

מייקל מארמוט, פרופסור בריטי לבריאות הציבור, טען כי השקר היה תמיד מנת חלקה של הפוליטיקה, אך עובדה זו אינה מנחמת את מי מבינו שעומדים היום המומים נוכח השקרים של תומכי ה'ברקזיט' ושל נשיא ארצות הברית טראמפ וממשלו.¹³ לדבריו, הוויכוח מצוי בלב ליבו של המדע, אבל כאשר צד אחד בוויכוח זה מראה כי הראיות העובדתיות תומכות את טיעונו, על הצד השני בוויכוח להודות כי טעה. לפי מארמוט, העובדות הן הבסיס לאמת, אלא שבתקופתנו הראיות העובדתיות איבדו את תוקפן: דונלד טראמפ יכול לטעון ששיעור מעשי הרצח עולה בגלל המהגרים, וגם כשמציגים בפניו ראיות סותרות לכך, הוא אינו נסוג מעמדתו.

בספרו *On Bullshit*¹⁴ הבחין הפילוסוף האמריקאי הארי פרנקפורט בין השקר לבין ה'בולשיט'. הן השקר והן ה'בולשיט' רוצים לשכנע את שומעיהם שהם דוברים אמת, ושניהם מנסים להסתיר משהו משומעיהם. ההבדל ביניהם הוא שהשקרן מקבל את ההבחנה בין אמת לבין שקר ומשקר ביודעין כדי להרחיק את שומעיו מהאמת ולהסתירה מהם; ה'בולשיט'ר, לעומתו, אינו מכיר בהבחנה בין אמת לבין שקר, או אפילו דוחה אותה, ובעיקר לא אכפת לו מה ערך האמת של דבריו, והוא מנסה להסתיר משומעיו את אדישותו לאמת. על בסיס הבחנה זו של פרנקפורט, טען מארמוט כי טראמפ הוא 'בולשיט'ר – לא אכפת לו אם מה שהוא אומר אמיתי או לא, ולכן עובדות הסותרות את עמדתו לא יזיזו אותו ממנה.

העיתונאי הבריטי שהוזכר לעיל, מת'יו ד'אנקונה, טען כי אף שהשקר היה משחר ההיסטוריה האנושית מרכיב בלתי נפרד של הפוליטיקה, שנת 2016 תיזכר בתור השנה שבה הושק עידן

הפוסט־אמת. מה שחדש לדעתו בעידן זה אינו הנטייה המוכרת של הפוליטיקאים לשקר, אלא תגובתו של הציבור לכך – השקרנות הופכת לנורמה. לפי ד'אנקונה, על החשיבה הרציונלית מאיים בעידן זה הרגש, על המדע מאיימים הספק והזלזול, וערכה של האמת מתרסק. המומחים נתפסים קרטל של נבלים ולא מקור למידע ולידע מהימנים, ואת מקומן של העובדות האובייקטיביות תופסים הפרשנות והנרטיבים הרגשיים והסובייקטיביים.¹⁵

מגוון הפרשנויות של תופעת הפוסט־אמת מצביע על אחד המאפיינים הבולטים שלה – הבלבול והקושי להבין אותה. אבל גם בתוך המגוון הזה אפשר לזהות מכנה משותף – כולם מבינים שמהו מתרחש, בין אם מדובר בתופעה ישנה, בתופעה חדשה, או בחידוש והעצמה של תופעה ישנה; כולם מתאחדים תחת המושג החדש ומכנים את התופעה 'פוסט־אמת'; כולם רואים בפוסט־אמת תופעה שלילית; וכולם כאחד מנסים להבינה כדי להתמודד איתה. מכנה משותף נוסף למגוון הפרשנויות יידון בהרחבה בהמשך.

במאמרה "Understanding and Politics"¹⁶ טענה חנה ארנדט כי ההכרה בתופעה חדשה מקבלת ביטוי בשפה באימוצו של מושג חדש, המסמל את ראשית תהליך ההבנה שלה. כדי שאפשר יהיה להבין את המושג החדש, הוא מכיל לרוב משהו מן הישן והמוכר. במקרה שלפנינו, המושג 'פוסט־אמת' מכיל את המושג 'אמת', שלכאורה מוכר ומובן. בשלב הזה של תהליך ההבנה, טענה ארנדט, מתגבשת מעין הבנה מקדימה של התופעה החדשה, וזו נסמכת על הבנתנו את מה שקדם לתופעה החדשה. במילים אחרות, ההבנה המקדימה של תופעת הפוסט־אמת נסמכת על הבנתנו את התקופה שבה האמת נתפסה חשובה ורלוונטית ושובה, אם נאמץ את ההגדרה של מילון אוקספורד, דעת הקהל הושפעה מעובדות אובייקטיביות יותר מאשר מרגשות ומאמונות אישיות. לפי ארנדט, בלי ההבנה המקדימה של המושג 'פוסט־אמת', הנסמכת על הבנת המושג 'אמת' ומושגים נלווים כמו 'עובדות' ו'מציאות', לא נוכל לרכוש את הידע הנדרש כדי להגיע להבנה טובה יותר של פוסט־אמת. כדי להצביע על ההבנה המקדימה של המושג 'פוסט־אמת', יוצגו להלן התיאוריות המרכזיות של המושג 'אמת'.

תיאוריות של המושג 'אמת'

להלן ייסקרו ארבע תיאוריות של המושג 'אמת' – שלוש תיאוריות ניאורקלאסיות, שצמחו במערב בסוף המאה ה־19 ובמחצית הראשונה של המאה ה־20, ותיאוריה פלורליסטית אחת, שצמחה בסוף המאה ה־20 ובתחילת המאה ה־21. ארבע התיאוריות שותפות להנחה שיש אמת, אך חלוקות בתשובותיהן לשאלה מה הם התנאים לאמת, או במילים אחרות, מהם התנאים לפיהם נקבע ערך האמת של טענה?

תיאוריית ההתאמה

תיאוריית ההתאמה (Correspondance), שעם תומכיה הבולטים נמנים ברטרנד ראסל ולודוויג ויטגנשטיין, טוענת כי המפתח לאמת הוא יחס בין טענה לבין העולם – טענה היא אמיתית אם ורק אם היא מתאימה לעובדה בעולם (לצורך הדיון במאמר זה, 'עובדה' היא מצב עניינים השורר בעולם). אפשר לראות קשר הדוק בין תיאוריית ההתאמה לבין המטפיזיקה הריאליסטית, שלפיה המציאות והעובדות הן אובייקטיביות, כלומר קיומן אינו תלוי בהכרה האנושית, והמחשבות והטענות שלנו הן על אודות המציאות והעובדות הללו.

תיאוריית ההתאמה מעגנת לפיכך את האמת במציאות; בזה כוחה, אך בכך גם חולשתה. כדי לקבוע על פיה את ערך האמת של טענה, צריכים להתקיים לפחות שני תנאים: צריכה להיות אפשרות עקרונית למצוא את העובדה הרלוונטית בעולם המתאימה לטענה, וצריך להתקיים יחס ישיר בין הטענה, או בין דובר הטענה, לבין העובדה בעולם. על כך נרחיב בהמשך.

תיאוריית העקביות

תיאוריית העקביות (Coherence), שעם תומכיה הבולטים נמנים הארולד יואכים ובראנד בלנשארד, טוענת כי המפתח לאמת הוא יחס בין טענות – טענה היא אמיתית אם ורק אם היא חלק ממערכת קוהרנטית של טענות. תיאוריית העקביות אינה מעגנת את האמת במציאות, ולכן אינה מחויבת לתנאים שמנינו לעיל בנוגע לתיאוריית ההתאמה. גם טענות שקשה לעגן את ערך האמת שלהן במציאות, בין אם משום שקשה למצוא את העובדה שמתאימה להן ובין אם איננו עומדים ביחס ישיר לעובדה זו, הן אמיתיות, כי הן קוהרנטיות עם מערכת האמונות שלנו. לתיאוריית העקביות יש כמובן בעיות משלה: אם לאמת אין בסיס אונטולוגי במציאות, אלא רק בסיס אפיסטמולוגי במערכת ידע כלשהי, מה מונע ממני שסובל מהזיות, למשל, לטעון שהזיותיו אמיתיות? הרי מערכת ההזיות שלו היא עבורו קוהרנטית להפליא; או מה מונע מאיש מודיעין להמשיך לדבוק בקונספציה שלו על האויב רק כי היא קוהרנטית בתוך עצמה? זו גם הייתה הביקורת של ברטרנד ראסל על תיאוריית העקביות: שתי טענות סותרות יכולות להיות בו בזמן אמיתיות, כי כל אחת מהן חברה במערכת קוהרנטית אחרת ואמיתית במסגרתה. רוב המחזיקים בתיאוריית העקביות מניחים מטפיזיקה אידיאליסטית, שלפיה העובדות והמציאות הן, בראש ובראשונה, אידיאות מופשטות הקיימות בהכרה האנושית, ורק באמצעותן, אם בכלל, אפשר לדבר על עצמים פיזיים שקיימים במציאות מחוץ להכרה האנושית. האידיאליזם אינו דוחה בהכרח את עצם קיומן של מציאות ושל עובדות, אלא דוחה את היותן בלתי תלויות בתפיסה האנושית.

התיאוריה הפרגמטיסטית

התיאוריה הפרגמטיסטית, שעם תומכיה נמנים צ'ארלס פירס, ויליאם גיימס וריצ'רד רורטי, טוענת כי המפתח לאמת הוא התועלת – ערך האמת של טענה נקבע על פי תוצאותיה המעשיות והתועלת שהיא משרתת. הפרגמטיסטים מחזיקים בדרך כלל במטפיזיקה ריאליסטית, ובדומה לתיאוריית ההתאמה, אינם מתכחשים לאמת העובדתית; אלא שהם צנועים יותר מהמחזיקים בתיאוריית ההתאמה בנוגע ליכולת לדעת את האמת על המציאות, הן בגלל הקושי שהוזכר לעיל לברר את המציאות והן עקב הנטייה האנושית לטעות.

לפי הפרגמטיסטים, אף פעם איננו יודעים בוודאות שהתיאוריה המדעית שאנו מחזיקים בה היא אמיתית. כל שאנו יכולים לדעת הוא שהיא עומדת בסטנדרטים המקובלים על הקהילה המדעית ושהיא מועילה להסבר ולחיזוי של המציאות. באופן דומה, הערכה מודיעינית תיחשב אמיתית אם היא תעמוד בקריטריונים ובסטנדרטים המקובלים על קהילת המודיעין, ובפרט אם היא תעזור למקבלי ההחלטות להשיג את מטרותיהם. אחת הביקורות המרכזיות שהועלו נגד התיאוריה הפרגמטיסטית היא שנגזרת ממנה גישה רליטיביסטית לאמת – מה שמועיל לאחד לא בהכרח מועיל לאחר, ומכאן שמה שנחשב אמיתי על שום התועלת שבו עבור האחד, אינו אמיתי עבור האחר.

הגישה הפלורליסטית

הגישה הפלורליסטית של סוף המאה ה-20 ותחילת המאה ה-21, שעם תומכיה הבולטים נמנים קריספין רייט ומייקל לינץ', טוענת כי אין מפתח אחד לאמת – האמת היא פונקציה¹⁷ שאפשר לממש בכמה אופנים. לכל אופן מימוש יש הגדרה שונה של התנאים לאמת, ובתחומי שיח שונים אפשר לאמץ תנאים שונים לאמת. לפי גישה זו, המושג 'אמת' הוא רב־משמעי, או, במילים אחרות, יש ריבוי של מושגי 'אמת'. את מגוון מושגי ה'אמת' אפשר לחלק על פי מגוון תחומי השיח, כגון 'אמת במדע', 'אמת בביטחון הלאומי', 'אמת במוסר', 'אמת במשפט', 'אמת באמנות' ו'אמת בפוליטיקה', או על פי מגוון הדרכים לקבוע את ערך האמת, כגון 'אמת עובדתית', 'אמת קוהרנטית' ו'אמת פרגמטית'. החלוקה השנייה דיכוטומית לכאורה, אך האמיתות השונות שבמסגרתה שוכנות זו לצד זו ומשלימות זו את זו בתחומי השיח השונים. האמת במדע והאמת בביטחון הלאומי יישענו כנראה ברובן על האמת העובדתית, וכך גם ראוי שיהיה, אבל לא באופן מוחלט. בשני התחומים, לצד העובדות יש גם ידע ארגוני נצבר, ניסיון מקצועי, פוליטיקה ואג'נדות, דעות ואמונות אישיות. כלומר, לצד האמת העובדתית, האובייקטיבית, אפשר למצוא, הן במדע והן בביטחון הלאומי, גם אמת קוהרנטית ואמת פרגמטית. האמיתות הללו מגשרות על פערים באמת העובדתית, משרתות את המטרות שמקבלי ההחלטות רוצים להשיג ומשפיעות על האופן שבו הם מפרשים את האמיתות העובדתיות.

התפוצצות המידע, טכנולוגיה משבשת והתרופפות האמון במוסדות – הבעיות של תיאוריית

ההתאמה בעידן הפוסט־אמת

בתחילת המאמר הוצגה משנתה של חנה ארנדט בנוגע לאופן שבו אנו מבינים מושג חדש. ארנדט טענה, כזכור, כי כל מושג חדש כולל בתוכו מושג ישן ומוכר, וכל הבנה של מושג חדש מתחילה מהבנה מקדימה שלו, הנשענת על הבנתנו את המושג הישן. במקרה שלפנינו – ההבנה המקדימה של המושג 'פוסט־אמת' נשענת על הבנתנו את המושג 'אמת'.

מסקירת התיאוריות המרכזיות של המושג 'אמת' עולה כי הן ההגדרה של מילון אוקספורד למושג 'פוסט־אמת' ("מושג המצביע על נסיבות שבהן העובדות האובייקטיביות משפיעות פחות על עיצוב דעת הקהל מאשר פניות לרגש ולאמונה אישית") והן מגוון הפרשנויות של אותו מושג והתופעה שהוא מצביע עליה מבינים את המושג 'אמת' כפי שתיאוריית ההתאמה מגדירה אותו – יחס של התאמה בין טענה לבין עובדה בעולם. זאת נקודת המוצא להבנתה של תופעת הפוסט־אמת. לכן, ההגדרה המילונית ומגוון הפרשנויות מדגישות, כל אחת בדרכה, כי המאפיין הבולט ביותר של התופעה הוא אובדנה של האמת האובייקטיבית מבוססת העובדות, או לפחות ירידת ערכה: חנה ארנדט הצביעה על טשטוש ההבחנה בין אמת מבוססת עובדות לבין דעה; הררי ומקינטיר הצביעו על העדפה של עובדות המאששות דעות מוקדמות על פני עובדות המנוגדות להן; דנט טען כי אבד הכבוד לאמת ולעובדות; ד'אנקונה הדגיש את העדפה של הפרשנות והנרטיבים הסובייקטיביים על פני העובדות האובייקטיביות; ומארמוט דיבר על אדישות לאמת ולראיות עובדתיות.

ההבנה המקדימה הזאת, הנשענת על תיאוריית ההתאמה למושג 'אמת', אינה מפתיעה. פרט לפילוסופים החוקרים את המושג 'אמת' ודנים באפשרויות השונות להגדירו, סביר להניח כי רוב בני האדם יחברו, באופן אינטואיטיבי, בין ערך האמת של טענה לבין מצב העניינים בעולם ויאמרו

כי הטענה "יורד גשם", למשל, היא אמיתית אם אכן יורד גשם; אין פשוט מזה. הבעיה היא שהדבר כלל אינו פשוט.

כשהוצגה לעיל תיאוריית ההתאמה, נטען כי היא מעגנת את האמת במציאות וכי בזה כוחה אך גם חולשתה. חולשתה נרמזה כשהוצגו שני התנאים ההכרחיים למימושה: צריכה להיות אפשרות עקרונית למצוא את העובדה בעולם שמתאימה לטענה שאת ערך האמת שלה רוצים לקבוע; צריך להתקיים יחס ישיר בין הטענה, או בין דובר הטענה, לבין העובדה בעולם. קיומם של שני התנאים אף פעם לא היה עניין של מה בכך, אך בעידן הנוכחי הוא בעייתי אף יותר.

התנאי הראשון מתקיים כשמדובר בטענות פשוטות, שקל יחסית לברר אם יש עובדה במציאות שמתאימה להן, כגון "הבוקר בשעה 08:00 נצפו שלושה אנשים מנסים לחצות את הגדר מרצועת עזה לישראל". עם זאת, יש קושי בקיומו של תנאי זה כשמדובר בטענה שקשה עד בלתי אפשרי למצוא את העובדה שמתאימה לה, כגון "סאדאת אינו רוצה לפתוח במלחמה נגד ישראל בלי הסורים". במקרה כמו זה, הרזון מאוד בחדרים שעוסקים בהם בענייני הביטחון הלאומי, ההערכה המודיעינית, ובסופו של דבר גם ההחלטה של מקבל ההחלטות, מתבססות לא רק על העובדות הטהורות הידועות לקהילת המודיעין, אלא גם על הקוהרנטיות של הטענה עם כלל הידע שיש לארגון על סאדאת האיש ועל מצרים שלפני מלחמת יום הכיפורים, על המטרות שרוצים להשיג, על הדעות והאמונות האישיות של היושבים סביב שולחן מקבלי ההחלטות וגם, יש להודות, על שיקולים פוליטיים ואג'נדות אישיות. כל זה היה נכון תמיד ואינו חדש בתופעת הפוסט־אמת.

התנאי השני הוא זה שקיומו בעת הנוכחית בעייתי יותר מאי פעם. לבעייתיות זאת יש שני גורמים מרכזיים: הטכנולוגיה בעידן המידע ומשבר האמון ב'מספרי האמת'. גם כאשר התנאי הראשון מתקיים, ואפשר לעגן במציאות את ערך האמת של טענה, אפשרות זאת לא תמיד נגישה לכולם, ובעידן הנוכחי היא כמעט אינה נגישה לרובנו. חוץ מאשר בדל"ת אמותינו, הטכנולוגיה היא זו שמתווכת לנו היום את המציאות. לצרכני המידע אין כל דרך לברר את ערך האמת של רוב המידע שמופץ באמצעות הטכנולוגיה – באמצעי התקשורת, באינטרנט וברשתות החברתיות – כי ברוב המקרים אמצעים אלה לא נמצאים ביחס ישיר לעובדות הרלוונטיות.

במקרים כאלה, שהם הרזוחים בעידן התפוצצות המידע, תיאוריית ההתאמה אינה מסייעת, וצרכני המידע שהאמת חשובה להם נדרשים לדרכים אחרות כדי לברר מה אמיתי ומה לא. אחת החשובות שבהן היא ברור מקור המידע והאם הוא אמין עליהם, כלומר האם הם סומכים עליו שהוא עמד ביחס המתאים לעובדות הרלוונטיות קודם שפרסם את המידע. ברבים מהמקרים, גם מקור המידע הזה לא עמד ביחס ישיר לעובדות, ושרשרת, לעיתים ארוכה, של מקורות מידע מפרידה בין המידע שהתפרסם לבין העובדה הרלוונטית במציאות. האמון ב'מספרי האמת' – מוסדות כמו העיתונות, מערכת המשפט, האקדמיה, גופי המודיעין והמומחים בתחומי הידע השונים – חשוב מאוד למי שרוצה לבסס את האמת על העובדות בנוסח תיאוריית ההתאמה.

כדי להאמין שהמידע שהתפרסם הוא אמיתי, על צרכני המידע לסמוך על כך שלפחות מקור המידע שבראש שרשרת מקורות המידע (אם לא מקור המידע הקרוב אליהם) עמד ביחס ישיר לעובדות הרלוונטיות וכי המידע לא עוות או סולף בדרך אליהם, או חלילה זויף ולא עמד מעולם בהתאמה לעובדה כלשהי במציאות. אולם אמון הציבור במוסדות שנחשבו עד כה ל'מספרי האמת' הולך ומתרופף בעידן הנוכחי משתי סיבות עיקריות: הראשונה היא התחושה ההולכת וגוברת בציבור שקבוצת האליטות המובילה את המוסדות הללו משרתת את האינטרסים של עצמה, ללא

איזונים ובלמים ממשיים. כשדונלד טראמפ הבטיח בקמפיין שלו לנשיאות בשנת 2016 "לרוקן את הביצה בושינגטון", הוא התכוון בדיוק לכך; הסיבה השנייה היא חשיפת פרשיות של שחיתות ושל ניצול לרעה של כוח, כמו אלו שבאו לביטוי בהדלפות של אדוארד סנודן,¹⁸ בפרשת "מסמכי פנמה"¹⁹ ובפרשת "דין־לגייט".²⁰ חשיפות מסוג זה אמנם היו קיימות גם בעבר, אולם הטכנולוגיה בעידן המידע אפשרה לחשוף לציבור כמויות עצומות של מידע על פרשיות כאלו.

להתפוצצות המידע ולהתרופפות האמון ב'מספרי האמת' מצטרפות תופעות נוספות, שגם אותן מאפשרת ומעצימה הטכנולוגיה, כמו פייק ניוז, מתקפות מכוונות של מידע שקרי, 'בועות פילטר' (filter bubbles) ו'תיבות תהודה' (eco chambers) – תופעות המעצימות את הבעיה לאין שיעור. למעשה, אין לאזרחים במדינה דמוקרטית פתרון לבעיה זו. כדי להחליט איזה פתק לשים בקלפי, הם צריכים להבחין בין אמת לבין דעה, שקר מכוון או סתם טעות. לכן הם אינם יכולים לבסס את בחירתם על העובדות האובייקטיביות בלבד ונדרשים לגשר על פערי הידע שלהם באמצעות מערכת האמונות והדעות האישית, הרגשותיהם כלפי פוליטיקאי זה או אחר, האמון או אי־האמון שלהם במקורות המידע השונים ופרשנותם האישית למידע שמתפרסם.

סוגיה זו בעייתית פחות לכאורה עבור מקבלי ההחלטות בענייני הביטחון הלאומי, כי רוב המידע העובדתי – זה שקל לברר את אמיתותו במציאות – מגיע אליהם ממקור ראשון, שאמין עליהם בדרך כלל, דהיינו מגופי המודיעין. אבל אפילו מי שבילו שנים ארוכות בחדרי הביטחון הלאומי טוענים כי בעידן הפוסט־אמת ניכרת התרופפות באמון שמקבלי ההחלטות נותנים במומחים ובאנשי מקצוע, ולכן גם שם הם מאמצים אמיתות פרגמטיות, או אמיתות פרשניות, לצד האמת העובדתית.

לסיכום, החיבור האינטואיטיבי כל כך שעושה תיאוריית ההתאמה בין אמת לבין עובדות לא היה מעולם נטול בעיות, אבל בעידן הפוסט־אמת, שמתאפיין בהתפוצצות המידע, בטכנולוגיה משבשת ובהתרופפות האמון ב'מספרי האמת', בעיות אלו הולכות ומתעצמות.

רעיונות מערערים – האם וכיצד השפיע הפוסטמודרניזם על תופעת הפוסט־אמת?

רבים מאלה העוסקים בתופעת הפוסט־אמת נוטים לקשור בינה לבין הרעיונות הפוסטמודרניים, ובמיוחד נוטים לטעון שתופעת הפוסט־אמת לא יכולה הייתה להתרחש אלמלא הפוסטמודרניזם. כך, למשל, הפילוסוף דניאל דֶנְט טען בריאיון לעיתון "גארדיאן"²¹ כי הפוסטמודרניזם, אותו הוא מכנה "רָשע" (evil), אשם באופנה האינטלקטואלית החדשה החולקת כבוד לגישה צינית לאמת ולעובדות. הפילוסוף לי מקינטייר²² טען כי המחשבה הפוסטמודרנית היא המבשרת של תופעת הפוסט־אמת, והעיתונאי מת'יו ד'אנקונה גרס כי יסודותיו ושורשיו העמוקים של עידן הפוסט־אמת נמצאים בפילוסופיה הפוסטמודרנית.²³

הפוסטמודרניזם צמח במחצית השנייה של המאה ה־20, לאחר מלחמת העולם השנייה ועם סיום המלחמה הקרה, על רקע התנגדותם של הוגים ושל אנשי אקדמיה לאידיאולוגיות הגדולות, לסיפורי־העל (Meta Narratives) ולשליטה הממוסדת במדע, בידע ובאמת. הפוסטמודרניזם הוא חמקמק, וקשה עד בלתי אפשרי להגדירו.²⁴ הוא מצביע על תקופה, או על רוח תקופה, יותר מאשר על רעיון אחד או על תיאוריה אחת.

יש מגוון של הוגים פוסטמודרניים (ביניהם ז'אן-פרנסואה ליוטאר,²⁵ מישל פוקו,²⁶ ז'אק דרידה,²⁷ ז'אן בודריאר,²⁸ ז'יל דלז ופליקס גואטרי²⁹), כמו גם מגוון של תיאוריות ושיטות שמזוהות עם הזרם הפוסטמודרני (ביניהן: פוסט־סטרוקטורליזם, דקונסטרוקציה, קונסטרוקטיביזם חברתי),

וכן מגוון של סוגי שיח פוסטמודרני בתחומי ידע רבים, כגון אדריכלות, ספרות, מוזיקה, שפה ופילוסופיה. קצרה היריעה מלדון במאמר זה בפוסטמודרניזם על כל היבטיו. עם זאת, הנטייה הרווחת לייחס לרעיונות הפוסטמודרניים השפעה רבה על תופעת הפוסט-אמת³⁰ מצדיקה דיון בגישתו של הזרם הפוסטמודרני למושג 'אמת', בהנחה שיש אחת כזו.

מקובל לייחס לפוסטמודרניזם דחייה של האמת האובייקטיבית האחת לטובת ריבוי של אמיתות סובייקטיביות ויחסיות וטענה כי אין תיאוריה מדעית אמיתית אחת ואין סיפור על אחד, אלא ריבוי של תיאוריות וסיפורים הנוצרים ממגוון נקודות מבט, שלאף אחת מהן אין עדיפות על האחרת. ראשיתה של המחשבה הפוסטמודרנית באומנות, ובפרט בביקורת הספרות. על פי תיאוריית הדקונסטרוקציה של הפילוסוף הצרפתי ז'אק דרידה, לכל טקסט באשר הוא אין משמעות או פרשנות אחת, ואלו אינן נקבעות, כפי שחשבו בעידן המודרני, על סמך כוונתו של המחבר או על סמך דעתם של מומחים. את אותו הטקסט אפשר לפרש במגוון פרשנויות, שאף אחת מהן אינה עדיפה על חברתה, והמשמעויות הנגזרות מפרשנויות שונות אלו הן סובייקטיביות ותלויות בנקודת המבט של הקורא. מספר הפרשנויות והמשמעויות כמספר נקודות המבט.

רעיון זה אומץ במהרה גם על ידי סוציולוגים וחוקרים אחרים, שהשליכו אותו על כל התנהגות אנושית, כגון מלחמה, כלכלה, פוליטיקה ומיניות. הם ראו בכל התנהגות אנושית "טקסט" שיכול לקבל אינספור פרשנויות ממגוון נקודות מבט סובייקטיביות. אם אין משמעות אחת ל"טקסט", או שפרשנות אחת אינה נכונה יותר מאחרות, אזי המסקנה היא שגם אין אמת אובייקטיבית אחת, שהרי כל אחד מביא עימו לפרשנות הסובייקטיבית שלו את ערכיו, את ההיסטוריה שלו ואת אמונותיו ודעותיו האישיות, וכל טענה לאמת אינה אלא שיקוף האידיאולוגיה הפוליטית של הדובר.³¹

הדרך מההתנהגות האנושית להתנהגות הטבע לא הייתה ארוכה, ותיאוריית הקונסטרוקטיביזם החברתי (Social Constructivism), מבית מדרשו של הפילוסוף הצרפתי ברונו לאטור, טענה כי גם במדע אין סיפור על אחד וכי גם האמת המדעית היא תלויה פרספקטיבה סובייקטיבית, ולמעשה אינה תוצר של העובדות האובייקטיביות בלבד, אלא של המפעל המדעי כמפעל חברתי, הממומן ומכוון על ידי אידיאולוגיות ומניעים פוליטיים.³²

אם מפרשים כך את הגישה הפוסטמודרנית לאמת, הרי שאין בה דחייה של העובדות או של האמיתות העובדתיות כשלעצמן, אלא דחיית קיומו של סיפור על אובייקטיבי אחד היכול להסביר את העובדות. יתר על כן, הסיפורים השונים האפשריים אינם מבוססים רק על העובדות הטהורות, אלא גם על עניינים נוספים, כמו מימון, מניעים פוליטיים ודעות. מדובר בהבנה שלא תמיד די באמת העובדתית האובייקטיבית כדי להכריע בין הסיפורים השונים, וכי לצידה, אפילו בתחומי המדע והביטחון הלאומי (אם כי במשקל פחות מאשר בתחומי התרבות והאומנות), באים לידי ביטוי גם סוגי האמת האחרים, הסובייקטיביים יותר, כגון האמת הקוהרנטית והאמת הפרגמטית. אחרי הדיון בבעיות של תיאוריית ההתאמה, המתעצמות בעידן התפוצצות המידע, קל יותר להבין את הגישה הפוסטמודרנית לאמת.

כנגד אלה המאשימים את הפוסטמודרניזם בתופעת הפוסט-אמת, יש מי שטוענים כי האשמה אינה ברעיונות הפוסטמודרניים עצמם, אלא באלה העושים בהם שימוש לרעה כדי לעודד נטישה של האמת האובייקטיבית המבוססת על עובדות לטובת אמת סובייקטיבית המבוססת על דעות ואמונות אישיות. הפילוסוף (הפלורליסט) מייקל לינץ', המזהה את עצמו עם הזרם הפוסטמודרני שיצא נגד סיפורייהעל ונגד הרעיון של אמת אובייקטיבית נטולת פרספקטיבה סובייקטיבית,

הזדעק לנוכח תופעת הפוסט־אמת, המאיימת לדעתו על המפעל המדעי, על החשיבה הביקורתית ועל ביסוסן של דעותינו ואמונותינו על ראיות עובדתיות. על השפעת הפוסטמודרניזם על תופעת הפוסט־אמת הוא כתב:

"The postmodernist generation of humanists (and I am one of them) grew up in the 80s and 90s distrusting metanarratives and the very idea of objectivity. But while these movements rightly made us aware of how the implicit lines of institutional, gendered, and racial power affect what passes for truth in a society, they were sometimes taken further to encourage a complete - and often incoherent - rejection of the idea that anything is true".³³

הפילוסוף ברנו לאטור יצא כבר ב־2004 להגנה על המדע ועל מוסדותיו מפני זליגה של השיח הפוסטמודרני באומנות ובתרבות לתוך השיח המדעי.³⁴ במאמר של אווה קופמן,³⁵ שעסק בגישתו לתופעת הפוסט־אמת, היא כתבה כי לאטור, שמזוהה עם הזרם הפוסטמודרני בשל גישתו הקונסטרוקטיביסטית למדע ולעובדות, חשש שהגישות שהוא וחבריו הובילו, או לפחות גרסאות מעוותות ופשטניות שלהן בנוסח "anything goes", משמשות כלי נשק בידיהם של ציניקנים שמרנים כדי לגנח את המדע ואת מוסדותיו, להטיל ספק בתיאוריות המדעיות המקובלות, כגון האבולוציה, ולהעמיד מולן תיאוריות מתחרות, כגון תיאוריית התכנון התבוני (Intelligent Design). לפי קופמן, אין לראות באמירה זו של לאטור משום "חזרה בשאלה" ונסיגה מעמדותיו המסורתיות; נהפוך הוא. לפי הקונסטרוקטיביזם מבית מדרשו של לאטור, העובדות אינן אובייקטיביות, לא כי אין מציאות או אין עובדות, אלא כי העובדות תלויות בהכרה ובפעילות האנושית והן נוצרות או "נבנות" (constructed) בתהליך המחקר המדעי האנושי. לפי לאטור, אם כן, תופעת הפוסט־אמת אינה תוצר של הרעיונות שלו ושל חבריו, אלא דווקא תיקוף שלהם: כאשר מתייחסים לעובדה כאל תוצר ההבניה של המחקר המדעי, הנתמך על ידי "רשת" של מוסדות ושיטות מחקר, קל יותר להבין שכאשר מעמדה של ה"רשת" הזאת מתערער, העובדות שהיא "בנתה" ותמכה בהן מתערערות יחד איתה.

גם לי מקינטייר, שמפנה אצבע מאשימה כלפי הפוסטמודרניזם, מסייג מעט את דבריו ואומר כי אין לו ספק שהבנה מעמיקה יותר של הטקסטים הפוסטמודרניים תשמוט את הקרקע תחת הלגיטימציה לעשות שימוש קלוקל ברעיונות הפוסטמודרניים כדי לקדם את האידיאולוגיה של הימין – אידיאולוגיה המציעה סיפורים חלופיים לסיפוריה העל הליברלי של השמאל. לדבריו, אנשי הימין לא מתאמצים יותר מדי להבין לעומק את הרעיונות שמשמשים להם כלי לניגוח השמאל.³⁶ חנה ארנדט הסכימה במאמרה "Truth and Politics" עם הטענה הפוסטמודרנית שלפיה אין אפשרות לדעת את העובדות בלי מידה של פרשנות ובלי להניח פרספקטיבה. עם זאת, לטענתה, גם אם אנו מקבלים את זכותו של כל דור לכתוב את ההיסטוריה של עצמו, הוא יכול רק לסדר מחדש את העובדות, אך לא לשנות אותן עצמן.³⁷

לסיכום, אף שאין לראות בפוסטמודרניזם תנאי הכרחי להתרחשותה של תופעת הפוסט־אמת, אפשר לומר כי לרעיונות הפוסטמודרניים הייתה השפעה עליה. גם אם ברעיון הפוסטמודרני, האומר שיש בעיקרון יותר מסיפור־על אפשרי אחד, אין משום דחייה של העובדות ושל המציאות ואין נטישה מוחלטת של האמת העובדתית האובייקטיבית, הרי שהוא הניח את המצע להטלת ספק באובייקטיביות ובמוחלטות של האמת ונתן לגיטימציה לשיח הפוסטמודרני הפופוליסטי

מסוג "anything goes" ו"זאת האמת שלי". עם זאת, חשוב לזכור ולהבין כי השיח הקלוקל הזה אינו נובע מהבנה מעמיקה של הרעיונות הפוסטמודרניים, אלא מעיוות והשטחה שלהם. הרעיונות המעוותים הללו משמשים כלי של הימין השמרני לניגוח השמאל הליברלי ומעניקים משקל יתר לפרשנות סובייקטיבית ולאמיתות מסוגים שונים, כמו האמת הקוהרנטית או האמת הפרגמטית, בתחומים כמו מדע וביטחון לאומי, שבהם המשקל העיקרי צריך להינתן לאמת העובדתית.

מאבקים פוליטיים על התנאים לאמת – תזת האידיהקבעות של וילארד קוויין

גם מי ששומר נפשו מפני הפילוסופים הפוסטמודרניים ודוחה לחלוטין את הגישה הפוסטמודרנית לאמת ואף מתעקש להפנות נגדה אצבע מאשימה, אינו יכול להתייחס כך לאחד מגדולי הלוגיקנים של המאה ה-20 – וילארד קוויין (Willard Van Orman Quine, 1908-2000) – ולתזה שלו על אידיהקבעות התיאורית על בסיס הנתונים האמפיריים.³⁸ תזת האידיהקבעות טוענת כי אותה מערכת של נתונים אמפיריים יכולה לתמוך בתיאוריות מדעיות שונות שאינן מתיישבות זו עם זו, ובמילים אחרות – אפשר להסביר את אותם הנתונים האמפיריים באמצעות תיאוריות שונות, ואפילו באמצעות תיאוריות הסותרות זו את זו.³⁹

במדע מוכרות הפרשנויות השונות לפיזיקה הקוונטית, כגון תיאוריית "המשתנים החבויים" ותיאוריית "העולמות המרובים", המציעות הסבר תקף וחיזוי מדויק של אותן עובדות אמפיריות, אף שהאונטולוגיות שהן מציעות, דהיינו הסיפורים שהן מספרות על מבנה העולם, שונות בתכלית זו מזו. ביטוי לתזת האידיהקבעות של קוויין אפשר למצוא גם בתחום הביטחון הלאומי. העובדה האמפירית "איראן חתמה על הסכם הגרעין המגביל את יכולתה לפתח נשק גרעיני" מאפשרת לספר יותר מסיפור אחד: "איראן חתמה על ההסכם כי היא הבינה שיציבותה הכלכלית ויציבות המשטר חשובות לה יותר מהתעצמות גרעינית. בכוונתה לכבד את ההסכם", וגם "איראן אינה מתכוונת לכבד את ההסכם. היא חתמה עליו כדי להקל את הסנקציות שהוטלו עליה וכדי 'להרדים' אותנו. היא תמשיך לפתח נשק גרעיני על אף המגבלות שמטיל עליה ההסכם". במקרה הזה, כמו ברוב המקרים המגיעים לשולחן מקבלי ההחלטות בתחום הביטחון הלאומי, האמת העובדתית אינה מספיקה כדי להכריע בין הסיפורים ולקבוע מי מהם אמיתי. גם אם יצטרפו לעובדה זו עובדות נוספות, לא בטוח שהן יספיקו כדי להכריע בין הסיפורים.

כיצד, אם כן, מכריעים בין הסיפורים? הקריטריונים להכרעה הם תמיד מחוץ לסיפור. במדע בוחרים בתיאוריה על סמך שיקולים חוץ-תיאורטיים, כגון אלגנטיות ופשטות ועמידה בסטנדרטים המקובלים למחקר, אבל גם על סמך שיקולים של מימון והכוונה מצד כוחות פוליטיים. בפוליטיקה יכריעו הכוח הפוליטי, הכוח הכלכלי, הכריזמה וכוח השכנוע, ולעיתים גם ההפחדה. גם במקרים רבים בביטחון הלאומי, הסיפור המנצח לא ייבחר רק על סמך העובדות הטהורות, אלא גם על סמך התפיסה המודיעינית הרווחת באותה התקופה, האינטואיציה וניסיונם האישיים של מקבלי ההחלטות בדרג הביטחוני, וכן על סמך תפיסות פוליטיות ואינטרסים של הדרג המדיני.

כל זה אינו חדש. תזת האידיהקבעות של קוויין הייתה תקפה תמיד, ועודנה תקפה, ותחרות בין סיפורים ותיאוריות על ההסבר לאותן עובדות התקיימה מאז ומעולם. בראיונות ובהרצאות שערך בעקבות צאת ספרו החדש על תופעת הפוסט-אמת, טען הפילוסוף סטיב פולר⁴⁰ כי תופעה זו אינה חדשה ומקורותיה כבר בימיו של אפלטון. בדיאלוג "הרפובליקה" טען אפלטון כי על המלך-הפילוסוף להחזיק בידע ובאמת, ועל כל שאר אזרחי אתונה לסמוך על הידע שלו ולשאוב ממנו את

ההבחנה בין האמיתי לשקרי. זוהי הנוסחה של אפלטון לחברה יציבה, וכל שיטת ניהול אחרת של המדינה תוביל לדעתו לכאוס. בשל כך התנגד אפלטון למחזאים ולמשוררים שאתגרו את העמדה השלטת והציעו לקהל שומעיהם חלופות שאינן אלא בדיות. לדברי פולר, מה שמתרחש בעידן הפוסט־אמת של ימינו הוא בדיוק מה שאפלטון חשש ממנו – מאבקים בין כוחות פוליטיים המתחרים ביניהם על האמת. לדעתו, מאבקים אלה המתרחשים בעידן הפוסט־אמת הנוכחי אינם מאבקים מסדר ראשון על מה אמיתי ומה שקרי, אלא מאבקים מסדר שני על התנאים לאמת, ובפרט על מי הוא זה שיקבע תנאים אלה, דהיינו מי הוא זה שיעצב ויקבע את כללי המשחק – המלך־הפילוסוף או המחזאים והמשוררים, הממסד המדעי והשמאל הליברלי או מכחישי ההתחממות הגלובלית והימין השמרני, כמו דונלד טראמפ ותומכי ה'ברקזיטי'? האחרונים מופיעים על הבמה הציבורית כפי שהמחזאים והמשוררים של יוון העתיקה הופיעו על בימת התיאטרון, מציעים סיפורים חלופיים לאמת הממסדית המקובלת וזוכים לבולטות בגלל הכריזמה ויכולות השכנוע שלהם. בשפתו של מקיאווולי,⁴¹ תופעת הפוסט־אמת היא התחרות על האמת בין האריות, המייצגים את הממסד, לבין השועלים המהפכנים, ובשפתו של תומס קון,⁴² זו התחרות על האמת בין הקהילה המדעית, המחזיקה בפרדיגמה השלטת בתקופה מסוימת, לבין המהפכנים המציעים פרדיגמה חדשה.

לפי פולר, המאבק הפוליטי על התנאים לאמת ועל כללי המשחק הוא גם המאבק על מי יכולים להיות השחקנים במגרש: בעידן האמת, השחקנים הם המלומדים שהוכשרו לכך – המלך־הפילוסוף, השופטים, המדענים ואנשי האקדמיה וכן העיתונאים המקצועיים. כל אלה מסכימים ביניהם על התנאים לאמת וקובעים מה אמיתי ומה שקרי. בעידן הפוסט־אמת, הכוח להכריע בין הסיפורים כבר אינו מצוי אצל מקורות הסמכות המקובלים, אלא בידי מי שמעמידים עצמם נגד מקורות הסמכות האלה (ה"טראמפים" וה"ברקזיטים") ומציבים סיפורים חלופיים, שבעבר נחשבו שקריים או בלתי אפשריים והיום מתקבלים לפחות כמשהו שנראה אמיתי (truthiness), או כמשהו שאפשר לשקול אותו כאמת אפשרית.

מה חדש בתופעת הפוסט־אמת ומדוע היא מתרחשת או מקבלת בולטות דווקא עכשיו?

מה שחדש בתופעת הפוסט־אמת של ימינו הוא המפגש בין ארבעת המאפיינים הבולטים של התופעה, שהעצימו את הבעייתיות האיינהרנטית שבתיאוריית ההתאמה וערערו את מעמדה של האמת העובדתית: התפוצצות המידע וטכנולוגיה משבשת; התרופפות האמון במוסדות וב'מספרי האמת'; רעיונות פוסטמודרניים, שזלגו לתחומים כמו המדע והביטחון הלאומי והניחו מצע לשיח קלוקל על האמת; ומאבקים פוליטיים חריפים על התנאים לאמת. המפגש של ארבעה מאפיינים אלה הוא מעין התאבכות של ארבעה "שיאי גלים", היוצרים יחד שיא משותף ורב עוצמה. התאבכות זו מאתגרת פעמיים את היכולת לברר את המציאות כדי להבין אותה וכדי לפעול בתוכה על בסיס עובדות.

האתגר הראשון, שיכונה כאן 'אתגר ההתאמה לעובדות', הוצג לעיל ונטען בו כי המרחק בין צרכני המידע לבין העובדות במציאות התומכות בו הולך וגדל בגלל התפוצצות המידע והטכנולוגיה המשבשת, עד היותו כמעט בלתי ניתן לגישור, וכי התנאי השני ההכרחי למימושה של תיאוריית ההתאמה – יחס ישיר בין המידע לבין העובדות התומכות אותו – כמעט שאינו יכול להתקיים. במצב כזה נדרשים צרכני המידע לסמוך על 'מספרי האמת', אך כשגם האמון בהם מתרופף,

מאבדת האמת מבוססת העובדות (בנוסח תיאוריית ההתאמה) את מקומה המרכזי, ולצידה מתקיימות אמיתות אחרות, המבוססות על דעות ואמונות ועל פרשנויות אישיות.

האתגר השני, שיכונה כאן 'אתגר העובדות החלופיות', הוא שבעידן הפוסט-אמת הנוכחי אנו עדים יותר ויותר להכחשה של עובדות שהתגלו, להעדפה של עובדות שתואמות ומאששות את דעתו של אדם על פני עובדות המנוגדות לה, ולהמצאה של "עובדות" שלא היו ולא נבראו. כך, למשל, אלה המתנגדים לחיסונים נגד מחלות ומכחישי ההתחממות הגלובלית, לא זו בלבד שמספרים סיפור אחר על אותן העובדות ומציעים תיאוריה מתחרה לתיאוריה המדעית המקובלת, אלא מתכחשים לעובדות שהתגלו במציאות ונצפו באינספור ניסויים מדעיים בשנים רבות של ניסיון אנושי, ומעדיפים את העובדות שתומכות ומאוששות את אמונתם על פני אלו המנוגדות לה.

כשדונלד טראמפ טען כי בטקס ההשבעה שלו לנשיא נכחו מיליון וחצי אנשים, בעוד שהצילומים האוויריים הוכיחו אחרת, וכששון ספייסר, דובר הבית הלבן, יצא להגנתו של טראמפ ואמר כי "זה היה הקהל הכי גדול שהשתתף אי פעם בטקס השבעה", הם המציאו עובדות שלא התקיימו במציאות. וכשקליאן קונוויי, העוזרת של טראמפ ומנהלת קמפיין הבחירות שלו, נשאלה מדוע דובר הבית הלבן טען כפי שטען אף שהעובדות מוכיחות אחרת, וענתה "לנו יש עובדות אלטרנטיביות", היא הצביעה, כמובן בלי שהתכוונה לכך, בדיוק על העובדות הבדויות הללו.

חנה ארנדט כבר ציינה⁴³ שהפנות ואמירת האמת לא נמנו אף פעם עם סגולותיו של הפוליטיקאי וכי השקר נחשב תמיד לכלי הכרחי ומוצדק בידיהם של פוליטיקאים ומדינאים. עם זאת נראה כי השקרים של העבר היו רכים יותר: הנשיא ניקסון יכול היה לטעון שאינו נזכר, כי את המושג 'נזכר' אפשר לפרש באופנים שונים, וניקסון כמובן לא תפס את עצמו ככזה; הנשיא קלינטון יכול היה לטעון שלא קיים יחסי מין עם מוניקה לווינסקי, כי הוא נתן פרשנות מצומצמת למונח 'יחסי מין'; ופוליטיקאים במערכות בחירות הבטיחו תמיד לציבור הבוחרים שלהם הבטחות שלא התכוונו לקיים. לעומת זאת, בעת הנוכחית ניכרת אדישות לשקרים בוטים, עד כדי איאכפתיות של הדובר לערך האמת של דבריו – בדיוק כדרכו של ה'בולשיט'ר.⁴⁴

על השאלה המרכזית "מדוע עכשיו?" יכולה הפילוסופיה לתת רק מענה חלקי. המענה שמציע מאמר זה מנוסח באמצעות ארבעת המאפיינים של תופעת הפוסט-אמת ובאמצעות שני האתגרים לבירור המציאות שנוצרים בהתאבכות ארבעת המאפיינים: אתגר ההתאמה לעובדות מתעצם בגלל המרחק ההולך וגדל בין המידע לבין העובדות התומכות אותו, הנובע מהטכנולוגיה המשבשת ומהתפוצצות המידע ובגלל התרופפות האמון ב'מספרי האמת'; אתגר העובדות החלופיות מתעצם לנוכח המאבקים הפוליטיים ההולכים ומחריפים בעידן הנוכחי – שמאל מול ימין, ליברלים מול שמרנים, מדע מול דת – ולנוכח רעיונות פוסטמודרניים, שהניחו מצע להטלת ספק באמת ובעובדות ולשיח מעוות ושטחי בנוסח "anything goes". אלה מחלחלים ומשפיעים על השיח הציבורי יותר מאשר בעבר, באמצעות הטכנולוגיה שמפיצה ומהדהדת אותם.

לסיכום פרק זה מוצעת הגדרה חלופית לזו של מילון אוקספורד למושג 'פוסט-אמת': "מושג המצביע על נסיבות שבהן היכולת שלנו לברר את המציאות, כדי להבין אותה וכדי לפעול בתוכה על בסיס העובדות, נחלשת בשל התאבכות רבת עוצמה של ארבעה שיאי גלים: התפוצצות המידע וטכנולוגיה משבשת; התרופפות האמון במוסדות וב'מספרי האמת'; רעיונות פוסטמודרניים מערערים; מאבקים פוליטיים חריפים".

סיכום

מאמר זה הוא מרכיב אחד במחקר שמטרתו להבין את תופעת הפוסט־אמת והשלכותיה על הביטחון הלאומי ועל התהליך הדמוקרטי, באמצעות התבוננות פילוסופית על המושג 'פוסט־אמת' ועל התופעה עליה הוא מצביע. המאמר הציג מגוון של הבנות ופרשנויות של התופעה שהציעו פילוסופים וחוקרים. דבריה של חנה ארנדט סייעו לשפוך אור על תהליך ההבנה של מושג חדש ושל התופעה עליה הוא מצביע. על יסוד מִשְׁנֵת טוען המאמר כי הבנתנו את המושג 'פוסט־אמת' ואת תופעת הפוסט־אמת נשענת, בראש ובראשונה, על הבנתנו את המושג 'אמת'. בעקבות זאת הוצגו ארבע תיאוריות מרכזיות למושג 'אמת' ונטען כי ההבנות והפרשנויות שהוצגו במאמר עד אז נגזרות מהבנה מקדימה ומסוימת מאוד של אותו מושג. בהמשך נדונו הבעיות העולות מהבנה זו, הבאות לידי ביטוי ביתר עוצמה בעידן הפוסט־אמת, וזאת בגלל התפוצצות המידע, טכנולוגיה משבשת והתרופפות האמון במוסדות וב'מספרי האמת'. בהמשך המאמר הוצגה גישת הפוסטמודרניזם לאמת ונדונה השאלה האם וכיצד השפיעו הרעיונות הפוסטמודרניים על תופעת הפוסט־אמת. בעקבות הדיון בפוסטמודרניזם ובהשפעותיו, הוצגה תזת האי־היקבעות של הלוגיקן וילארד קוויין והוזכרו המאבקים הפוליטיים והתחרות המחריפה על התנאים לאמת. לבסוף הוצע מענה חלקי לשאלה מה חדש בתופעת הפוסט־אמת ומדוע היא מתרחשת דווקא עכשיו, ונוסחה הגדרה חלופית לזו של מילון אוקספורד למושג 'פוסט־אמת'.

לסיום, אין קולע יותר מציטוט דבריה של חנה ארנדט: "כששקרים מחליפים באופן עקבי ומוחלט את האמת העובדתית, התוצאה אינה שהשקר מתקבל כעת כאמת והאמת מוקעת כשקר, אלא שעצם יכולתנו להתמצא בעולם הממשי – וקטגוריית ה'אמת' מול שקר' היא אחד הכלים המנטליים שמאפשרים אותה – נהרסת".⁴⁵

הערות

- ¹ Steve Tesich, "A Government of Lies", *The Nation*, January 6, 1992.
- ² Ralph Keyes, *The Post-Truth Era: Dishonesty and Deception in Contemporary Life*, New York, St. Martin's Press, 2004.
- ³ [https://en.oxforddictionaries.com/word-](https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016) Oxford Dictionary, "Word of the Year 2016", 2016, [of-the-year/word-of-the-year-2016](https://en.oxforddictionaries.com/word-of-the-year/word-of-the-year-2016)
- ⁴ George Orwell, *Politics and the English Language*, Peterborough, Broadview Press, 2006, p. 258.
- ⁵ Hannah Arendt, "Truth and Politics", *The New Yorker*, February 25, 1967.
- ⁶ Matthew d'Ancona, *Post-Truth: The New War on Truth and How to Fight Back*, London, Ebury Press, 2017.
- ⁷ יובל נח הררי, **21 מחשבות על המאה ה-21**, כנרת זמורה-ביתן דביר, 2018; יובל נח הררי, "כל האמת על פייק־ניוז", **ידיעות אחרונות** המוסף לשבת, 20 בדצמבר 2018, <https://www.yediot.co.il/articles/0,7340,L-5430064,00.html>
- ⁸ Yuval Noah Harari, "Yuval Noah Harari extract: 'Humans are a post-truth species'", *The Observer*, August 5, 2018, <https://www.theguardian.com/culture/2018/aug/05/yuval-noah-harari-extract-fake-news-sapiens-homo-deus>.
- ⁹ הררי, "כל האמת על פייק־ניוז".
- ¹⁰ שם.
- ¹¹ שם.
- ¹¹ Lee McIntyre, *Post-Truth*, London and Cambridge, MIT Press, 2018.
- ¹² Carole Cadwalladr, "Interview with Daniel Dennett", *The Guardian*, February 12, 2017.

- Michael Marmot, "Post-Truth and Science", *The Lancet*, Vol. 389, No. 10068, 2017, pp. 497-498. 13
- Harry G. Frankfurt, *On Bullshit*, Princeton and Oxford, Princeton University Press, 1986. 14
- d'Ancona, *Post-Truth*. 15
- Hannah Arendt, "Understanding and Politics", *Partisan Review*, Vol. 20, No. 4, 1953, pp. 377-392. 16
- Michael Lynch, *Truth as One and Many*, Oxford, Oxford University Press, 2009. 17
- אדוארד סנודן הוא עובד לשעבר בסוכנות לביטחון לאומי (NSA) של ארצות הברית, שהתפרסם בהדלפת מידע 18
- סודי על תוכניות המעקב של הסוכנות. ההדלפות התפרסמו ביוני 2013 ב"גארדיאן" וב"וושינגטון פוסט". 19
- "מסמכי פנמה" הם אוסף של 11.5 מיליון מסמכים חסויים של חברת עורכי הדין [מוסאק-פונסקה](#) מפנמה, 20
- שהודלפו בידי אלמוני לעיתון הגרמני "זידוויטשה צייטונג". הפרשה התפרסמה באפריל 2016.
- "דיזלגייט" היא פרשת זיוף תוצאות בדיקות זיהום האוויר והפרת תקן זיהום האוויר במכוניות של קבוצת 21
- "פולקסווגן", שהתגלתה בספטמבר 2015.
- Cadwalladr, "Interview with Daniel Dennett". 22
- McIntyre, *Post-Truth*, p. 126. 23
- d'Ancona, *Post-Truth*, p. 91. 24
- Gary Aylesworth, "Postmodernism", in: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. : 25
- Edward N. Zalta, 2015, <https://plato.stanford.edu/archives/spr2015/entries/postmodernism/>; 26
- d'Ancona, *Post-Truth*, p. 91; Michael Lynch, *True to Life: Why Truth Matters*, Cambridge MA, 27
- MIT Press, 2004, pp. 35-36.
- ראו למשל: ז'אן-פרנסואה ליוטאר, **המצב הפוסטמודרני**, בני ברק, הקיבוץ המאוחד, 2010. 28
- ראו למשל: מישל פוקו, **תולדות השיגעון בעידן התבונה**, ירושלים, כתר, 1986. 29
- ראו למשל: ז'אק דרידה, **על הגרמטולוגיה**, תל אביב, רסלינג, 2015. 30
- ראו למשל: ז'אן בודריאר, **סימולקרות וסימולציה**, בני ברק, הקיבוץ המאוחד, 2007. 31
- ראו למשל: ז'יל דלו ופליקס גואטרי, **מהי פילוסופיה?**, תל אביב, רסלינג, 2008. 32
- ראו למשל: Cadwalladr, "Interview with Daniel Dennett"; McIntyre, *Post-Truth*, pp. 123-150; 33
- d'Ancona, *Post-Truth*. 34
- McIntyre, *Post-Truth*, pp. 125-126. 35
- שם. עמ' 128-129. 36
- Michael P. Lynch, "Teaching Humility in an Age of Arrogance", *The Chronicle Review*, June 5, 37
2017. 38
- Bruno Latour, *Politics of Nature: How to Bring the Sciences into Democracy*, Cambridge & 39
- London, Harvard University Press, 2004, p. 218.
- Ava Kofman, "Bruno Latour, the Post-Truth Philosopher, Mounts a Defense of Science", *The New York Times Magazine*, October 25, 2018. 40
- McIntyre, *Post-Truth*, pp. 126-127. 41
- Arendt, "Truth and Politics". 42
- תזת האידיקבעות, בגרסה מעט שונה שלה, מיוחסת גם לפיזיקאי והפילוסוף של המדע פייר דוהם (Pierre 43
- (Duhem, 1861-1916).
- Stanford Kyle, "Underdetermination of Scientific Theory", in: *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward N. Zalta, 2017, 44
- <https://plato.stanford.edu/archives/win2017/entries/scientific-underdetermination/>.
- Steve Fuller, "Post-Truth", *Serious Science*, December 16, 2017, https://www.youtube.com/watch?v=M4Rwca7k_Fs; Steve Fuller, "The Dialectic of 45
- Politics and Science from a Post-Truth Standpoint", *Epistemology & Philosophy of Science*, Vol. 5, No. 2, 2018, pp. 59-74; Steve Fuller, *Post-Truth: Knowledge As a Power Game*, London, Anthem Press, 2018; Steve Fuller, "Post-Truth – with Prof. Steve Fuller", *Virtual Futures Salon*, August 23, 2018, <https://www.youtube.com/watch?v=RKDEAFYhPm8>.
- ניקולו מקיאוולי, **הנסיך**, ירושלים, דביר ושלם, תשס"ד. 46
- תומס קון, **המבנה של מהפכות מדעיות**, תל אביב, עליית הגג ומשכל, 2005. 47
- Arendt, "Truth and Politics". 48
- Frankfurt, *On Bullshit*. 49
- Arendt, "Truth and Politics". 50